Сірий був добрий сім'янин. Вдень і вночі гасав він по околишніх лісах у пошуку корму для своєї чималенької родини.

Одного разу, марно пробігавши коротку травневу ніч, він повертався до лігва, голодний і злий. В мокрій улоговині, густо поросліій високим куничником, паслися три косулі. Побачивши свого одвічного ворога, косулі стрімголов помчали до заростів низькуватої, але густої ліщини, що вкривала похилий увал. Збагнувши їхній задум, Сірий почав заходити праворуч, відтискаючи косуль од увалу. Звірі мчали, мов тіні, струшуючи з кущів і трави рясну ранкову росу. Відстань між ними спершу збільшувалася. Заіграшки перестрибували косулі через двометрові чагарники, без будь-яких, здавалося, зусиль кидали свої граціозні тіла стрімко вперед і немовби пливли над високими травами.

Пробігши кілька кілометрів, косулі зрозуміли, що вовк прийде до косогору раніше, і змінили напрям бігу. Тепер вони мчали до великого купинястого болота, порослого жорсткою осокою, але й тут Сірий не пішов по їхньому сліду: гостра осока могла порізати лапи. Не випускаючи з очей косуль, він біг обіч.

Зійшло сонце. Бісером заблищали росинки на павутинні.

З різким криком зірвалися з болота двійко бекасів. Відстань між косулями і вовком не зменшувалася: звірі бігли з однаковою швидкістю. На грузькому болотистому ґрунті ноги косуль провалювалися глибше, ніж широкі вовчі лапи, й незабаром Сірий помітив, що дві косулі йдуть поряд, немов не відчуваючи втоми, а третя, трохи відставши, намагається звернути, якщо на шляху трапиться чагарник. Націлившись саме на неї, Сірий наддав ходи. Досягши вербових кущів, косуля під їхнім захистом спробувала була втекти в лісову хащу, але Сірий пішов навперейми. Першим вискочивши на узлісся, він дужим поштовхом грудей звалив жертву на землю і одним ударом ікол перерізав їй горло.

Полежавши кілька хвилин на прохолодній землі й віддихавшись, вовк заходився снідати, і незабаром од косулі залишилося не більше половини. Неймовірно збільшене черево гробило вовка таким важким, що коли б поблизу трапився верхи мисливець, він умить догнав би Сірого.

Тепер треба було найближчим шляхом дістатися лігва. Щоб не потрапити комусь на очі, Сірий ішов то заростями чагарники, то перелісками, які тягайся уздовж сопок.

Його лігво було на дубовому узвишші, далеко від доріг і людських стежок. З обох боків до лісового узвишшя підступали непрохідні болота з мілкими озерцями. Біля одного з озерець колись жила сім'я борсуків. Чи то їх виловили мисливці, чи вогкий ґрунт не дозволяв викопувати глибокі, що не промерзають узимку, нори, тільки вони полишили своє підземне житло. Сірий з вовчицею розширили головний вхід і забили віднірки землею. Вийшло глибоке лігво, замасковане кущами леспедеці.

Перейшовши грузьке болото, Сірий наблизився до лігва, де на нього нетерпляче чекала вовчиця, яка теж повернулась із ловів, тільки невдалих. Біля неї товклося шість голодних вовченят. Побачивши батька, вони, радісно повискуючи, побігли йому назустріч. З'юрмившись навколо втомленого батька, малята облизували його мокрі від роси боки, терлися об його ноги, обнюхували й облизували заюшену кров'ю морду.

А він з батьківською гідністю оглядав вовченят, немовби кажучи: "Досить пустувати, приніс вам чудового м'яса. Будете всі дуже задоволені". І, нахиливши низько лобату голову, широко роззявив свою страшну пащу і, напружуючи м'язи живота, вивергнув на траву кілька шматків м'яса. Жадібно накинулись вовченята на їжу, але двом з них нічого не перепало. Тоді турботливий батько, немов із торби, виклав на траву ще кілька "біфштексів". Цього разу всі поснідали, тільки вовчиця залишилася голодною. Раніше, коли вона годувала молоком

новонароджених і була дуже слабка, Сірий підхарчовував її своєю відрижкою. Тепер вовчиця сама могла добувати собі їжу.

Нагодувавши дітей, Сірий розлігся під густим кущем і занурився в сторожку дрімоту. Опівдні він сходив до озерця, щоб вдовольнити спрагу, і знову заснув. Після ситного сніданку він був не від того, щоб поспати до наступного ранку, але треба було нагодувати ще й голодну вовчицю, яка обережно, але настійно нагадувала йому про це, підштовхуючи носом.

Сонце схилилося до обрію, коли вовки нечутно трюхикаючи, подалися до місця вдалого полювання. Сірий ішов попереду своїм слідом, який "читав" не нюхом — за цілий день слід вивітрився, — а зоровою пам'яттю. Ось і кущі шелюги. Підвівши вовчицю до рештків косулі, Сірий відійшов убік, дозволивши собі узяти лише тонку кізячу ніжку. Пожадливо вгамовувала вовчиця голод. Її дужі щелепи легко подрібнили хребці здобичі, і вона миттю їх проковтнула. Наївшись, задоволене подружжя зайнялося туалетом. З великою ніжністю вилизував Сірий свою подругу, "чесав" зубами їй за вухом. Потім, прихопивши з собою кізячу ніжку та лопатку, вовки повернулися до лігва. Лише кілька клаптів косулячої шерсті залишилося на місці їхньої вечері.

Повернулись вовки до озерця пізно вночі. Вовченята, щільно притиснувшись одне до одного, спали в норі, але, почувши, що прийшли батьки, вибігли їм назустріч. Крутячи своїми куценькими хвостиками, вони обнюхали голову косулі, а потім всі разом вчепились у великий шматок м'яса, принесений матір'ю, причому кожен намагався привласнити його собі. Передбачаючи сварку, вовчиця наступила лапою на м'ясо і почала відривати шматки, наділяючи ними вовченят, а вони із задоволеним гурчанням відтягали свої порції у затишні місця і з насолодою з'їдали. Лише з головою косулі звірята нічого не могли вдіяти. Довго потім вона була їм за іграшку і приводом незлобивих сварок.

Швидко росли вовченята. До середини літа вони вже зрівнялися ростом з середнім собакою. У нору залазили тільки під час злив і все далі та далі відходили від рідного лігва, але залишати узвишшя і переходити болото ще не зважувалися. Ненажерливість вовченят, здавалося, не мала меж, і старі вовки ледве встигали годувати своїх нащадків. Іноді вони приносили свою жертву напівживою, з перекушеними ногами, щоб вона не могла втекти. І тоді вовченята вчилися жорстокому мистецтву вбивати й ділити між собою здобич. Потрапляли до вовчого столу і свійські гуси та поросята, єнотовидні собаки й молоді тетеруки.

У кінці літа старі вовки почали відводити вовченят від лігва в далекий ліс і на розташоване за ним велике болото. Тут вовча родина вдовольнилася збиранням полівок, жаб і комах. Вовченята охоче їли ягоди лохини, навчилися розшукувати й ловити дрібних маньчжурських зайців. Частенько вони розбрідалися так далеко, що не знаходили дороги до лігва, і тоді тоскно вили на ранкових та вечірніх зорях. Їм відповідали старі, і сім'я знову збиралася докупи.

Настала осінь. Спорожніли листвяні ліси, і досі невидиме вовче лігво стало помітне. На болоті гриміли постріли мисливців на косуль. Довелося вовчій родині полишити узвишшя, переселитися на сопки, вкриті чорною березою, осикою і ліщиною. Тут водилися рябчики й кабани, ізюбри й борсуки.

Ліг перший сніг. Яким незатишним і голодним став оточуючий ліс! Зникли комахи і багато птахів. Поховалися по глибоких норах і залягли у сплячку борсуки, єнотовидні собаки й бурундуки, а полівки, проробивши під снігом собі ходи, рідко з'являлися назовні. Настала голодна пора для вовка, і якщо влітку його переходи не перевищували двох кілометрів, то тепер йому доводилося гасати всю довгу зимову ніч і нерідко на денне ліжбище він ішов з порожнім шлунком.

Саме цієї пори і вчать старі вовки своїх дорослих дітей мистецтву полювання на копитних звірів. Проспавши короткий зимовий день у

густому молодому осичнику, Сірий підняв зграю і повів її до розлогої улоговини. З ріки до неї підступало соєве поле, куди вночі полюбляли ходити косулі на рештки стручків із солодкими бобами. Не доходячи до поля, ватажок зупинився і присів на задні лапи. Це значило, що вовчиці й чотирьом прибулим вовкам далі йти не слід. Розділивши в такий спосіб зграю, Сірий з двома молодими вовками попрямував до соєвого поля, а вовчиця зі своїми пішла до улоговини. Там, у заростях високого куничника, їй належало лягти в засаду.

Обійшовши широким колом поле, троє вовків зайшли на нього з протилежного боку і почали принюхуватися до численних козячих слідів. Розшукавши свіжі сліди, вони незабаром побачили косуль, що паслися. Як досвідчений мисливець, Сірий розумів, що треба якомога ближче підкрастися до косуль і вигнати їх в улоговину, де засіла вовчиця. Молодим вовкам не терпілося накинутися на здобич, але вони, як добре виховані діти, брали приклад зі старшого. Скрадаючись за стогом, Сірий почав обережно наближатися до косуль. Але, хоч як тихо він підбирався, старий козел вчасно помітив небезпеку і здійняв тривогу. Потупцювавши якусь мить на місці й визначивши, звідки прийшли хижаки, косулі взяли з місця учвал. Вовки кинулися навздогін.

Спочатку молоді вихопились уперед, але незабаром відстали, ледве встигаючи за Сірим. Косулі бігли г очевидною перевагою у швидкості, але вперті переслідувачі не відставали. Молодим, недосвідченим вовкам хотілося гнатися за здобиччю найближчим шляхом, їм був незрозумілий маневр Сірого, який завертав ліворуч.

Закінчилося соєве поле. Косулі вибігли на некошену луку. Прим'ята і засипана снігом довга суха трава докучливо плуталася під ногами, уповільнюючи біг.

А тим часом Сірий, який біг віддалік, досяг озера й тільки-но його ноги торкнулися криги, наддав ходи. Чимало кілометрів проскакали косулі, перш ніж виявили, що вовки йшли не по їхніх п'ятах, а кудись убік. Щоб збити з пантелику переслідувачів, рогатий козел круто

звернув праворуч і помчав до широкої улоговини, стадо побігло за ним. Цього тільки й треба було Сірому: тепер здобич ішла прямо в засідку. Настала найбільш відповідальна мить полювання. Різко повернувшись і напружуючи останні сили, Сірий кинувся навздогін косулям, які, втративши з поля зору вовків, уповільнили біг. Ось і рятівні зарості високого куничника. Але варто було стаду вибігти в улоговину, як назустріч переляканим тваринам вискочила з трави вовчиця. Охоплені жахом заметушилися косулі, частина їх повернула назад, та було вже пізно. Зрівнявшись із рогачем, Сірий з ходу вдарив його іклами в бік. Козел, спливаючи кров'ю, впав на коліна, а Сірий кинувся на іншу жертву, різав косуль одну за одною. Його приклад наслідувала вовчиця, і незабаром шоста косуля із жалібним тремтливим криком впала під ударами вовчих ікол.

Лови закінчилися. Вдалині миготіли силуети вцілілих тварин. Вовки облизували здобич. Щоб угамувати голод, їм вистачило б і половини того, що лежало на землі, але не завжди ж так вдало завершується загонення. Вовк запасу завжди радий.

Цілу ніч бенкетувала вовча зграя. Лише на світанку, ліниво рухаючись, пішли ситі звірі в сопки й залягли в непролазних заростях ліщини, попередньо згрібши під собою з землі сніг. Не підвелися вони з ліжбища ні вдень, ні наступної ночі. Дрібний сніжок вкрив сліди їхньої кривавої тризни.

Минув теплий і малосніжний період початку зими. Впали глибокі сніги. Міцнішали морози. Потопаючи в пухких наметах, вовки не могли наздогнати ні косулю, ні ізюбра. Люті, озброєні гострими іклами кабани-сікачі ще захищали табуни, і поживитися поросям було неможливо. Вовчі животи підтяглися від голоду. Жалібно вила ранками й вечорами вовчиця, очікуючи Сірого, який пішов у розвідку. Довгими морозяними січневими ночами никала зграя перелісками і скутими морозом болотами, але все марно, здобичі ставало менше та менше.

Одного разу, проходячи лісом неподалік лісового селища, Сірий почув запах падлини. Наблизившись, він побачив кінський труп, який лежав біля санного сліду. Обійшовши знахідку й пересвідчившись, що людини поблизу немає, Сірий зробив ще одне коло, але так і не зважився скуштувати конини.

Наступної ночі він знову повернувся до своєї знахідки, але вже разом із зграєю. Вовки посиділи кілька годин на віддалі, не відводячи від коняки голодних очей, потім почали обережно наближатися, обнюхуючи все, що здавалося підозрілим. Першою підійшла вовчиця, і ледве її ікла ковзнули по мерзлому м'ясу, зграя накинулася на здобич. Шкури на коняці не було, і це полегшило роботу. Тільки дужі вовчі щелепи, озброєні міцними зубами, могли розривати мерзле м'ясо, подрібнювати великі кістки. Намагаючись не заважати одне одному, вовки швидко вгризались у тушу з усіх боків. Наївшись, вони, ступаючи слід у слід, низкою попрямували в сопки. Якби їхню стежину перетнув недосвідчений мисливець, він сказав би, що тут пройшов один вовк.

Лісовим забутим шляхом їхав на санях лісник Гордєєв. Це він вивіз у ліс загиблу конячину і тепер перевіряв, чи відвідують принаду вовки. Ще здалеку він побачив біля падлини багато вовчих слідів. Не вилазячи із саней, пильно оглянув відбитки лап і, повернувши свого Буланого, радісний поїхав у селище.

Великі важкі капкани на вовка були підготовлені заздалегідь. Виварені в густому хвойному настої, вони висіли у сінях. Тепер треба було натягти на них чисті, вивітрені полотняні кола, до яких чіплялися наставні механізми. Ступить вовк на полотнину, а вона, прогинаючись під вагою звіра, потягне дерев'яний язичок, який утримує сталеві дуги, і зімкнеться на лапі звіра мертвою хваткою капкан. Гордєєв — старий вовчатник. На його рахунку десятків зо два вовчих життів. Мешкає він у просторому рубленому будинку на околиці селища. На його переконання, в лісі не повинно бути ні браконьєрів, ні вовків. З першими він упорався швидко, а от з вовками — ніяк не міг, хоч надії не втрачав.

Наступного дня, поклавши чотири пастки в чистий лантух, Гордєєв знову поїхав до принади. Дорогою він зрубав чотири молодих берізки, кинув їх у сани й рушив далі. Під'їхавши кроків на сто до принади, він прив'язав до осики Буланого й, узявши на плечі лантух з пастками, попростував до вовчих слідів. Капкани він розставив на старих слідах, але в таких місцях, де вовк, долаючи якусь перешкоду, не дивиться собі під ноги, а тому не може вчасно помітити пастку. Викопуючи дерев'яною лопатою заглиблення під слідом, мисливець вставляв туди настроєний капкан, а потім залізним ланцюжком прив'язував до нього зрубану берізку. Піймається сірий розбишака — і потягне за собою пастку, а берізка тягтиметься слідом. З таким "якорем" далеко не втечеш. Порозставлявши пастки, Гордєєв повернувся до саней, старанно замітаючи за собою сліди зламаною гілкою, відв'язав Буланого і повернувся додому.

Після невдалого полювання на ізюбрів Сірий вирішив знову привести зграю до принади. Дочекавшись ночі, вовки вирушили до недоїденої конячини. Зовсім уже була близька принада, коли Сірий, який ішов попереду, зупинився. Крім знайомого запаху падлини, нюх його вловив ледь чутний запах слідів людини. Почекавши, ватаг обережно почав обходити принаду. Решта вовків очікували. Сірий вибіг на санний слід і пройшов уздовж нього з півкілометра. Пересвідчившись, що людина поїхала геть, повернувся до принади. Побачивши, що ватаг спокійно повертається, зграя нетерпляче кинулася до жаданої гори м'яса. Раптом клацнуло залізо, і один з вовків, підстрибнувши на місці, забився у пастці. Блискавично розвернувшись, старі вовки помчали геть, низько опустивши голови й донюхуючись до землі. Молоді бігли за ними.

Відбігши з кілометр, Сірий спинився і прислухався: поряд шаруділи кроки чотирьох молодих, за ними пленталася стара вовчиця. Нажахано тікаючи від небезпечного місця, Сірий не помітив, як молодий вовк, що біг обіч, потрапив обома передніми лапами в другу пастку і залишився на місці, ламаючи зуби об сталеві дуги.

Вранці Гордєєв поїхав перевіряти капкан. Коні бояться навіть мертвих хижаків, але Буланий звик до вовчого духу. Під'їжджаючи до принади, Гордєєв побачив глибоку сніжну борозну, залишену звіром, який тяг за собою капкан. Прив'язавши міцніше Буланого, лісник узяв з саней горіховий ціпок і пішов до місця, де стояли пастки. Біля першої з них сніг витоптаний, чагарник погризений, на снігу де-не-де виднілися краплі крові. Капкана на місці не було, але через півсотні метрів у кущах засірів вовчий бік. "Як це ти примудрився влізти одразу обома лапами?" — спитав лісник у вовка, який лежав на снігу. Неквапом підійшовши до здобичі, він коротким помахом ціпка вдарив звіра по носі. Вовче життя урвалося тієї ж митті, і Гордєєв пішов перевіряти решту пасток. Дві з них стояли незаймані, а від останньої в ліс ішов широкий рівний слід, залишений деревцем. "Далеко не втечеш",— подумав Гордєєв і пішов навздогін. Важко було вовкові тягти на передній лапі капкан з прив'язаною берізкою, і не врятуватися б йому від вірної загибелі, не помилися мисливець. Не досить добре прив'язав він берізку. Зачепившись за кущ, вона зосталась на місці, а без неї вовк пішов швидше. Так і не наздогнав його Гордєєв. Повернувшись до залишеного біля принади коня, він зняв з вовка шкуру і поїхав додому, а рано-вранці, прихопивши з собою рушницю, подався у ліс: не хотілося йому втрачати уловисту пастку, добряче викуту місцевим ковалем.

Решту ночі тягнув вовк капкан. Кінець лапи хоч і омертвів, завдавав йому болю. Голодна зграя кружляла лісом у пошуках їжі і на світанку знайшла свого родича. Обступивши потерпілого, вовки недовірливо і довго дивилися на нього, немов виважуючи, на що він тепер здатен. Сірий повільно підійшов до зіщуленого під його пильним поглядом вовка, понюхав капкан і раптом уп'явся в горло каліці. Мить — і нещасливець зник під зграєю, не видавши навіть жодного звуку. А коли перестали клацати ікла, на снігу залишилися тільки кінчик хвоста та заледеніла лапа, затиснута в пастку.

Знайшовши по сліду капкан, Гордєєв підібрав злиденні рештки сірого розбійника, щоб довести його загибель.

Настав лютий — час шлюбів у вовків. Сірий усамітнився із вовчицею у сопках. Молоді— ж вовки, зоставшись учотирьох, пробували самостійно полювати на косуль та ізюбрів, але зазнали невдачі. Одного разу їм пощастило схопити лисицю та піймати кілька гайців. Голод знову привів вовків у той самий ліс, де лежала принада, і ще двоє з них поплатилися своїми шкурами.

Настала весна. Легше стало вовкам добувати собі поживу. Але Сірому та вовчиці доводилося думати не тільки про себе. У лігві під корінням старої липи у них з'явилося троє крихітних, але вельми прожерливих вовченят. Та недовга була батьківська втіха: прийшли мисливці й забрали всіх трьох малят у мішок. Здалеку бачили Сірий і вовчиця, як несли люди вовченят, а заступитися за них не могли, надто великий жах у вовка перед людиною. Довго сумували вовки: міцно любили вони своїх дітей.

Закінчилося літо, настала сувора голодна зима. Відкочували косулі. Лягли глибокі сніги. Навіть падлину важко було знайти. Якось морозяною ніччю, рискаючи із своєю подругою неподалік пасіки, Сірий надибав у чагарнику мерзлого зайця. Дуже голодний був Сірий. Не помітив він, що поряд із зайцем вилася мисливська лижня. Одним зайцем йому не вгамувати голод, але коли підбігла вовчиця, він дав і їй половину своєї здобичі. Не знав Сірий, що в зайцеві були закладені дві стрихнінові капсули, що із вірною подругою він поділився смертю. Недовго бігли вони поряд. Бачачи, що вовчиця відстала, Сірий зупинився, чекаючи на неї. Але вовчиця вже не могла бігти. Похитуючись, хапала вона сніг, піна забивала їй пащу, і, встромивши голову в замет, назавжди затихла супутниця життя Сірого.

Багато смертей бачив на своєму віку Сірий, здавалося, ніщо не могло збентежити серце старого розбійника, але бачачи загибель вовчиці, він заметався, наче під пострілами мисливців, потім підняв свою лобату голову, і полинуло над лісом тужне голосіння самотнього вовка.